

IULIE 1914. CHESTIUNEA RESPONSABILITĂȚII ÎN ISTORIOGRAFIE

Cosmin IONIȚĂ*

JULY 1914. THE ISSUE OF RESPONSIBILITY IN HISTORIOGRAPHY

(Abstract)

This paper focuses on the historical view over the responsibilities for the outbreak of World War I. Despite its enormous documentation basis, from edited documents, memoirs to dedicated literature, the quest to find the cause(s) for sending millions of soldiers to war is still present in historiography. Various interpretations of the July crisis have been evolving in a truly multinational literature, out of the crisis triggered by the murder in Sarajevo. From Bethmann Hollweg to Luigi Albertini and from Fritz Fischer to Joachim Remak, the enigma remains. How was the responsibility attributed? Was it a path beyond leaders' control, a grab for the world power or a shared guilt?

Responsible for the existence of their countries, the decision making units of the states involved in the July crisis 1914 were under the threat of the European War. With a strong military influence that favored the conflict against the balance of power in Europe, our paper will bring into light three arguments that historical debate did not present in an exhaustive way. Furthermore, a question that needs further analysis emerged on the basis of this research. How did fear shape the decisions of the crises?

The global conflict that started in 1914, transformed the world in an unprecedented manner. The fighting that started in Europe spread shortly to different areas of the world. Humanity stood on the brink.

Keywords: responsibility, crisis, historiography, war.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, cosmin.ionitza@yahoo.com.

„Eram sigur, fără iluzii, de efectul declarației noastre de război, în ceea ce privește responsabilitatea pentru declanșarea conflictului...

Însă era imposibil, la momentul la care
însăși existența unui imperiu depindea de acest lucru,
să ne opunem argumentelor militare,
destul de rezonabile, în esență...”¹

Theobald von Bethmann Hollweg

În ciuda extrem de bogatei cantități de documente publicate², memorii³ sau de surse secundare, criza din iulie a rămas un proces enigmatic al istoriei. Pașii liderilor europeni sunt cunoscuți cu o precizie extraordinară însă analiza acestora produce încă un discurs intens între susținătorii diferitelor teze. Cât de mult a contat asasinarea moștenitorului Franz Ferdinand și cât a contat perioada premergătoare crizei? Mai mult, cât de importante au fost deciziile individuale sau de grup ale liderilor europeni? Au decis ei războiul sau au fost atrași de o forță independentă de voința lor? În ce manieră au fost influențați de grupuri specifice din fiecare țară, de la conservatori sau industriași până la liderii mișcărilor naționaliste în demersurile lor? Și cât de mult întrupau deciziile luate în capitalele europene în criza din iulie voința popoarelor pe care le reprezentau?

Interesul specific responsabilității pentru declanșarea Primului Război Mondial nu poate pretinde obiectivitatea, în condițiile unei istoriografii atât de bogate dar variate. Acest studiu își propune să se concentreze pe literatura specifică în

¹ Theobald von Bethmann-Hollweg, *Reflections on the world war*, trad. George Young, Londra, Thornton Butterworth, LTD., 1920, p. 137.

² Imediat după încheierea conflictului, guvernele statelor beligerante au creat colecții de documente referitoare la declanșarea Primului Război Mondial. Aceste documente însă au fost selectate pe baza unei agende proprii, în fiecare stat. Amintim, *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, ed. G.P. Gooch, Harold Temperley, London, Stationery Office, 1926; *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 3eme serie (1911-1914), Tom X-XI, Paris, Imprimerie Nationale, 1936; *Documents diplomatiques secrets russes 1914-1917, d'apres les archives du ministere des affaires etrangeres a Petrograd*, trad. J. Polonsky, Paris, Payot, 1928; *Un livre noir, Diplomatie d'avant guerre d'apres les documents des archives russes – novembre 1910 – juillet 1914*, Paris, Libraire du travail. Mai mult, au fost publicate cărțile cu documente editate de guvernele statelor angrenate în criza din iulie, iar colecția a fost publicată de Libraire Militaire Berger – Levraut. Vezi *Le livre bleu anglais, Les Pourparlers Diplomatiques 23 juillet – 4 aout*, Paris, Libraire Militaire Berger – Levraut; *Le livre orange russe, Les Pourparlers Diplomatiques, 10/23 juillet – 24 juillet/6 aout*, Paris, Libraire Militaire Berger – Levraut; *Le livre rouge austro-hongrois, Les Pourparlers Diplomatiques, 29 juin – 24 aout*, Paris, Libraire Militaire Berger – Levraut.

³ O serie impresionantă de memorii au fost publicate de decidenții din statele europene sau din rândul soldaților. Dintre aceste titluri amintim Theobald von Bethmann-Hollweg, *op. cit.*; N. Kokovtsov, *Iz moego prošlago, Vspominaniya 1903-1919*, Paris, Izdanie Jurnalna Illyustrirovannaya, 1933; Freiherr von Schoen, *The memoirs of an ambassador*, Londra, George Allen & Unin, 1922; Serghei Sazonov, *Les annees fatales*, Paris, Payot, 1927; Raymond Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de souverains*, 10 vol., Paris, 1926-33.

problematica pe care responsabilitatea a ridicat-o încă de la declanșarea conflictului până în prezent, propunând o clasificare proprie. Lucrările de referință și argumentele acestora vor fi analizate în contextul unui efort asiduu al cercetătorilor pentru acest domeniu. Căutarea răspunsului din partea istoricilor și a experților din domenii conexe a creat tablouri foarte diferite. Parcursul istoriografic a cunoscut perioade în care interesul a scăzut, în special în contextul celui de-al Doilea Război Mondial, dar și după deceniul Fischer însă acestea reprezintă de fapt excepțiile unui subiect istoriografic atât de analizat.

Nivelul actual de cercetare în domeniu este unul extrem de ridicat. Poate chiar prea ridicat. Jay Winter și Antoine Prost au realizat un studiu ce a sintetizat lucrările ce au tratat Marele Război. Cifrele sunt uimitoare prin magnitudinea lor, fiind nevoie de câteva vieți pentru a citi literatura în domeniu scrisă până la acest moment, autorii identificând mai mult de 50 000 de titluri doar în mediul din care provin.⁴ Este un volum care analizează, prin prisma cercetării în spațiile culturale francez și anglo-saxon, contribuțiile în această sferă însă nu acoperă literatura de specialitate din Austro-Ungaria sau din Balcani. Cu toate acestea, analiza minuțioasă a reușit să propună acest titlu ca referință în cunoașterea etapelor istoriografice ale Primului Război Mondial.

Lucrărilor de specialitate li se adaugă expoziții și conferințe⁵, filme⁶ sau editoriale⁷ în ziarele internaționale. Joachim Remak, unul din cei mai importanți istorici în problematica Primului Război Mondial a considerat că istoricii sunt cei care au complicat lucrurile prea mult. Remak nota „Primul Război Mondial a fost o criză diplomatică ce s-a terminat rău, un risc sau o serie de riscuri care nu au evoluat favorabil, o intimidare ce nu a funcționat. Se întâmplă.”⁸ Astfel, potrivit autorului, criza în sine nu merită atenția extraordinară pe care o cunoaște, întrucât nu e un caz cu totul excepțional, unic prin nivelul de tensiune. Cercetătorul american a considerat că interesul extraordinar pentru acest subiect a făcut ca acesta din urmă să devină unul extrem de complicat, iar teoriile apărute, cel mai probabil nu se mai încadrează în realitățile anului 1914.

Interesul extraordinar pentru problematica responsabilității în declanșarea Primului Război Mondial a determinat o atitudine de căutare a vinovatului. Întrucât

⁴ Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History, Debates and Controversies, 1914 to the present*, New York, Cambridge University Press, 2005, pp. 1-4.

⁵ Pentru a marca un secol de la declanșarea Primului Război Mondial au fost create platforme on-line unde sunt publicate diferite evenimente la nivel mondial. Dintre acestea amintim <http://centenarynews.com/conferences> și <http://centenaire.org/fr>

⁶ Dintre cele mai recente și cunoscute titluri amintim „Joyeux Noël” (2005), „Admiral” (2008) și „War Horse” (2011).

⁷ Ultimul articol dedicat Primului Război Mondial și a responsabilității pentru declanșarea acestuia este prezent în ediția în limba engleză a ziarului „Der Spiegel”, apărut în data de 08.01.2014. Acesta poate fi consultat la adresa URL <http://www.spiegel.de/international/world/world-war-i-continues-to-have-relevance-100-years-later-a-941523.html>, accesat în data de 09.01.2014.

⁸ Joachim Remak, *The Third Balkan War: Origins Reconsidered*, în „The Journal of Modern History”, The University of Chicago Press, vol. 43, nr. 3, 1971, p 366.

nu a existat un stat ce a mers la război în mod volițional, istoricii și nu numai, au încercat să analizeze în ce manieră se poate diviza culpabilitatea între statele angrenate în criza din iulie. Însă înainte de toate, chestiunea responsabilității ar trebui să pornească de la realitatea momentului, iar un asemenea efort necesită o profundă cunoaștere a subiectului. Istoriografia cunoaște multe lucrări în care responsabilitatea a fost atribuită cu părtinire. Chiar Tratatul de Pace de la Versailles, ce a încheiat pacea și a propus o formulă de atribuire a responsabilității, a încercat să elucideze cazul nerezolvat. În mod evident, efortul istoric necesită o privire retrospectivă, însă nu poate acuza decidenții pentru reacțiile lor, având în vedere nivelul limitat și alterat de informații care le revenea. Mai degrabă, istoriografia ar trebui să releve, fără părtinire, cât de largă era paleta de decizii pentru fiecare decident sau grup ultim de decizie. O anumită reacție a produs un răspuns iar această serie de acțiuni au dus la declanșarea războiului. O serie importantă de lucrări s-a concentrat pe scoaterea unui răspuns din acest puzzle ca preludiv al eliminării deznodământului, dezamorsând criza. Însă consensul, din acest punct de vedere, pare un efort extrem de dificil.

Teoriile asupra crizei din iulie au fost împărțite în funcție de numeroși factori în istoriografie. Am considerat importantă, în înțelegerea crizei, o separare a liniilor de gândire în materie de determinare a responsabilității în următoarea ordine: culpabilitatea externă (alunecarea spre război), culpabilitatea principală și culpabilitatea împărțită.

În primul rând, mulți istorici au considerat că momentele de tensiune de la nivel european, imposibil de gestionat și independent de voința decidenților, au condus la o *alunecare către război*. Prin prisma acestei descrieri, a părut că statele europene au decis să adopte cursul dur în 1914, chiar contrar voinței lor, doar pentru că nenumăratele diferende ajunseseră într-un punct efervescent. Teoria alunecării spre război a reprezentat și reprezintă fundamentul pentru anumiți istorici în construirea argumentului lor. Determinantă, în acest sens, a fost publicarea memoriilor cancelarului german Theobald von Bethmann – Hollweg⁹ care era o contrapondere a culpabilizării Germaniei de la Versailles și punea declanșarea conflictului sub semnul fatalismului. O forță externă atrăsese Europa și lumea întreagă în război.

Această teorie a fost combătută prin însăși aspectul rațional al războiului, având în vedere că cele mai multe state aveau planuri de război pregătite cu mult înainte de criza din iulie. În plus, mulți lideri ar fi fost dispuși să declanșeze un conflict preventiv după criza din Bosnia. Prezentate în mod recurent în istoriografie, Germania și Rusia aveau planuri concrete de război chiar și înainte de 1914. La Berlin, ca șef al Statului Major german, linia definitorie a politicii tânărului Helmuth von Moltke a fost incapacitatea de a construi o strategie viabilă pentru o eventuală conflagrație. Sub presiunea acestei incapacități, a susținut ideea unui război preventiv încă de dinainte de 1914, prin vechiul plan Schlieffen. Fiind încântat în fața unor astfel de propuneri, „kaiser-ul, împreună cu liderii militari au

⁹ Theobald von Bethmann-Hollweg, *op. cit.*

luat în calcul un război preventiv încă din decembrie 1912 și apoi în primăvara lui 1914.”¹⁰

De cealaltă parte, Ministrul rus de Război Suhomlinov reprezenta întruparea unui sistem muribund: obediență, frică și stupiditate. Planul 19 revizuit, cel care ar fi trebuit să salveze imperiul, era o strategie îndrăznească de a se opune germanicilor, pe toată granița vestică. Incapabil să genereze o proiecție de forță calibrată la nevoile și capacitățile vastului Imperiu Rus, Suhomlinov admitea în februarie 1914 că „noi, de fapt, nu am avut niciun fel de plan.”¹¹ Generalul Suhomlinov, contrar tendințelor epocii, era încrezător că devotamentul soldatilor ruși garanta succesul imperiului în cazul în care se declanșa un război pe continentul european. Ministrul și-a exprimat aceste sentimente în cadrul Consiliului Imperial din ianuarie 1914, când divergențele ruso-germane au devenit din nou în centrul relațiilor diplomatice europene, ca urmare a afacerii Liman von Sanders. Ministrul de război al imperiului considera că „Rusia era perfect pregătită pentru un duel cu Germania, mai ales cu Austria.”¹²

Războiul european a fost iminent încă de la începutul secolului al XX-lea și a părut că el se va declanșa în mod independent de voința statelor. *Inevitabilitatea* a făcut ca în mintea unor decidenți, cu precădere în spațiul german, să apară dorința de a încheia socotelile cât mai rapid, cât încă exista un avantaj. Ideea primordială era „o ciocnire pentru supremația raselor iar războiul preventiv era din ce în ce mai vehiculat.”¹³

A urmat revoluția generată de profesorul Fritz Fischer. Cele două impresionante lucrări, publicate în 1961¹⁴ și 1969¹⁵, au schimbat în mod fundamental optica asupra evenimentelor perioadei premergătoare Primului Război Mondial. Prin culpabilizarea principală, Germania, potrivit lui Fischer, devenea artizanul declanșării conflagrației mondiale – o poziție ce amintea de Tratatul de la Versailles – și se baza pe o cantitate uriașă de materiale, în special din arhivele diplomatice ale Republicii Democratice a Germaniei. Teza profesorului Fischer s-a bazat pe continuarea scopului ultim în politica externă germană, obținerea puterii mondiale de către Reich sau *Griff nach der Weltmacht* după cum avea să fie cunoscută ca urmare a demersului profesorului german.

Cel care a dus mai departe efortul profesorului de la Hamburg a fost discipolul său, Imanuel Geiss¹⁶, editând un volum deosebit de documente diplomatice în limba engleză. Astfel, a fost depășită bariera lingvistică dar și cantitatea foarte

¹⁰ Sally Marks, *The Ebbing of European Ascendancy*, New York, Oxford University Press, 2002, p. 27.

¹¹ V. N Kokovtsov, *op. cit.*, p. 11.

¹² L. C. F. Turner, *The Russian Mobilization in 1914*, în „Journal of Contemporary History”, vol. 3, nr. 1, 1968, p. 69.

¹³ Edgar Feuchtwanger, *Imperial Germany 1850-1918*, New York, Taylor & Francis e-Library, 2001, p. 163.

¹⁴ Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf, Droste, 1961.

¹⁵ Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf, Droste, 1969.

¹⁶ Imanuel Geiss, *July 1914: the outbreak of the First World War, selected documents*, Londra, Batsford, 1967.

mare de informații, din cele peste 100 de volume oficiale, oferindu-se astfel posibilitatea cercetătorilor să intre în contact cu surse primare extrem de importante în înțelegerea crizei din iulie. Însă documentele au fost selectate în asemenea măsură încât să consolideze ceea ce avea să fie cunoscut ca *teza Fischer*.¹⁷ Așadar, Fritz Fischer a fost cel care a urmat cealaltă extremă. El a considerat că una dintre Puterile Europei a resimțit nevoia de ceea ce mai târziu urma să fie numit *Lebensraum*, însă într-o accepție la scară planetară. Germania a fost, în opinia sa, declanșatorul conflagrației, printr-un plan premeditat și având un scop ultim: deținerea puterii mondiale. El a considerat că celelalte state au fost doar angrenate în acest demers napoleonian. Fischer și școala de la Hamburg au pus întreaga responsabilitate pe acțiunile unității de decizie germană.

Însă cursa pentru puterea mondială propune o viziune mult prea centrată, germano-centrată. Astfel, o serie de rezerve pot fi formulate. În primul rând, a devenit evidentă incapacitatea grupului de decizie german de a mai controla deciziile Austro-Ungariei. Fritz Fischer a avut ca principal punct de plecare, controlul exercitat de la Berlin. Însă Viena a fost mai mult decât o păpușă în mâna belicoșilor decidenți germani. Ea a fost primul stat care a luat măsuri în ceea ce privește preparativele militare și a fost și primul care a deschis focul. Dar cel mai important factor neglijat al teoriei îl reprezintă Rusia, având în vedere faptul că școala de la Hamburg nu se concentrează pe poziția decidenților ruși. Rolul acestora este determinant în criza din iulie. Au considerat de datoria lor apărarea slavilor din sud de influența germanică în zonă. Poziția lor fermă a reprezentat un șoc, în special pentru decidenții germani. Aceștia se așteptau la un discurs amprentat de panslavism însă au considerat că, supusă la presiune, Rusia urma să se retragă din jocul riscant al asumării războiului.

Teza profesorului Fischer a produs probabil cel mai aprins discurs istoric în privința responsabilității Germaniei. Însă teoria propusă nu a reușit să incrimineze Germania prin demersul său, ci mai degrabă a atras atenția cercetătorilor asupra celorlalte lacune ale sistemului. Așadar, au apărut lucrări ce au pus accent pe responsabilitatea pe care celelalte state au avut-o în declanșarea războiului. Printre cele mai recente lucrări în acest sens, într-un articol din 2001¹⁸, Jean-Jacques Becker aduce în discuție naționalismul sârb și seria incalculabilă de probleme pe care acesta l-a determinat, în special declanșarea Primului Război Mondial.

Linia de mijloc în înțelegerea chestiunii responsabilității a fost cea adoptată de Luigi Albertini¹⁹. Volumele cercetătorului italian reprezintă cea mai bine articulată analiză a cauzelor Primului Război Mondial, cu o aplecare deosebită asupra crizei din iulie. Scrisă în timp ce lumea era implicată într-un alt conflict mondial, istoria controversatei perioade de la începutul secolului al XX-lea este trecută

¹⁷ John Langdon, *Emerging From Fischer's shadow: Recent examination of the Crisis of July 1914*, în „The History Teacher”, vol. 20, nr. 1, 1986, p. 64.

¹⁸ Jean-Jacques Becker, *L'ombre du nationalisme serbe*, în „Vingtième Siècle. Revue d'histoire”, nr. 69, 2001, pp. 7-30.

¹⁹ Luigi Albertini, *Le origini della guerra del 1914. II. La crisi del luglio 1914*, Milano, Industrie grafiche italiane stucchi, 1943.

printr-o lumină obiectivă. Această lucrare a iscat puține controverse și rămâne una dintre referințe în înțelegerea crizei dar și a perioadei premergătoare Primului Război Mondial.

Joachim Remak se plasează și el la mijloc, între teoria alunecării spre război și a responsabilității unui actor al sistemului. Istoricul american a fost cel care a anunțat sfârșitul epocii Fischer în istoriografie propunând în schimb un sistem care culpabiliza statele implicate în criză prin aranjarea lor în trei secțiuni, Franța și Marea Britanie, Rusia și Germania, Austro-Ungaria și Serbia plus „câțiva bosniaci.”²⁰ Nivelul de responsabilitate crește, potrivit lui Remak, proporțional cu ordinea în care statele sunt prezentate. Argumentele cercetătorului au oferit o privire globală asupra manierei în care statele implicate au acționat însă s-au orientat pe sinteze și opinii personale, mai puțin pe surse primare. Pe scurt, Joachim Remak a întregit tabloul remarcabil al lui Luigi Albertini.

Între cele trei tipare de discurs se situează toate celelalte tipuri de teorii formulate cu privire la evenimentele din iulie 1914 de cercetători din diferite colțuri ale lumii. Dintre aceștia, amintim o serie de autori ce au încercat să ofere explicații noi în cazul responsabilității pentru declanșarea conflictului. Numeroase modele și interpretări ale unei viziunii de ansamblu au apărut după perioada anilor '70, când deceniul Fischer avea să se încheie, dar și după prăbușirea comunismului. Dintre cercetătorii care au încercat o privire de ansamblu asupra evoluției sistemului internațional în cadrul crizei din iulie se regăsesc A. J. P. Taylor²¹, Annika Mombauer²², Stephen van Evera²³, Holger Herwig²⁴, Christopher Clark²⁵, Ole Hosti²⁶, John Langdon²⁷, Dina Zinnes²⁸, Bernadotte Schmitt²⁹, L. L. Farrar Jr.³⁰ sau David Fromkin³¹. În ciuda tuturor modelelor, responsabilitatea pentru Primul Război Mondial rămâne neclară iar opacitatea crește cu cât descifrarea se dorește mai profundă.

²⁰ Joachim Remak, *op. cit.*, pp. 354-61.

²¹ A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Londra, Oxford University Press, 1954.

²² Annika Mombauer, *The Origins of the First World War, Controversies and Consensus*, New York, Routledge, 2013.

²³ Stephen van Evera, *Why Coopertation Failed in 1914*, în „World Politics”, vol. 38, nr. 1, 1985, pp. 80-117.

²⁴ Holger Herwig, *Disjointed Allies: Coalition Warfare in Berlin and Vienna, 1914*, în „The Journal of Military History”, vol. 54, nr. 3, 1990, pp. 265-280.

²⁵ Christopher Clark, *The Sleepwalkers, how Europe went to war in 1914*, New York, Harper Collins Publishers, 2013.

²⁶ Ole Hosti, *The 1914 Case*, în „The American Political Science Review”, vol. 59, nr. 2, 1965, pp. 365-378.

²⁷ John Langdon, *op. cit.*

²⁸ Dina Zinnes, *Hostility in international decision making*, în „The Journal of Conflict Resolution”, vol. 6, nr. 3, (*Case Studies in Conflict*), 1962, pp. 236-243.

²⁹ Bernadotte E. Schmitt, *July 1914 Once More*, în „The Journal of Modern History”, vol. 13, nr. 2, 1941, pp. 225-236.

³⁰ L. Jr. Farrar, *The Limits of Choice: July 1914 Reconsidered*, în „The Journal of Conflict Resolution”, vol. 16, nr 1, 1972, pp. 1-23.

³¹ David Fromkin, *Europe's Last Summer - Who Started the Great War in 1914*, New York, Alfred A. Knopf, 2004.

O contribuție importantă în înțelegerea deciziilor ce au dus la declanșarea Primului Război Mondial o deține Holger Herwig, având numeroase studii de specialitate în ce privește criza din iulie 1914. Profesor în Statele Unite ale Americii, a publicat în 2004³² în colaborare cu Richard Hamilton o colecție de studii bazată pe unitățile de decizie din fiecare stat considerat Mare Putere sau Putere regională acordând atenție și Italiei, României sau Japoniei. În viziunea autorilor, războiul a avut un caracter cvasi-inevitabil însă au fost anumite state care i-au grăbit procesul. Demersul autorilor este apreciabil întrucât analizează, într-o manieră impresionantă, centrele de decizie din Austro-Ungaria, Germania și Rusia, pe care le consideră principalele artizane ale conflagrației. Însă din analiza celor doi profesori lipsește Serbia, aspect ce face ca tabloul european să nu fie cu adevărat complet. O nouă lucrare, a celor doi profesori a apărut în 2010³³, pentru a scoate în evidență măsurile deosebite pe care statele europene le adoptau în perioada premergătoare Primului Război Mondial. Fundamentul analizei îl constituie importanța acestor preparative și prevalența personalităților liderilor militari în procesul decizional.

Acestor autori li se adaugă cei care au încercat să surprindă, fără tentă culpabilizatoare, evenimentele doar la nivelul unui stat. Serii impresionante de lucrări sunt dedicate grupurilor de decizii din toate statele angrenate în conflict încercând să aducă o mai bună cunoaștere a unui exponent al sistemului și rațiunile ce au ghidat deciziile actorilor. Holger Herwig³⁴, David Kaiser³⁵, Dominic Lieven³⁶, Samuel Williamson Jr.³⁷, Jeffrey Verhey³⁸, Jean-Jacques Becker³⁹, William Renzi⁴⁰, Glenn Torrey⁴¹ sau Richard Hall⁴² au poziționat unul dintre actorii sistemului, de la Marile Puteri la statele din Balcani, în centrul analizei lor, arătând în același timp agenda pe care liderii o aveau.

³² Richard Hamilton, Holger Herwig, *Decisions for War, 1914-1917*, New York, Cambridge University Press, 2004.

³³ Idem, *War Planning 1914*, New York, Cambridge University Press, 2010.

³⁴ Holger Herwig, *Germany and the „Short-War” Illusion: Toward a New Interpretation?*, în „The Journal of Military History”, vol. 66, nr. 3, 2002, pp. 681-693.

³⁵ David Kaiser, *Germany and the origins of the First World War*, în „The Journal of Modern History”, vol. 55, nr. 3, 1983, pp. 442-474.

³⁶ Dominic Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, New York, St. Martin's Press, 1983.

³⁷ Samuel Williamson Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York, St. Martin's Press, 1991.

³⁸ Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, New York, Cambridge University Press, 2000.

³⁹ Jean-Jacques Becker, *The Great War and the French People*, Leamington Spa, Berg, 1993.

⁴⁰ William Renzi, *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance into the Great War, 1914-1915*, New York, P. Lang, 1987.

⁴¹ Glenn Torrey, *Romania and World War I*, Portland, Center for Romanian Studies, 1998.

⁴² Richard Hall, *Bulgaria's Road to the First World War*, New York, Columbia University Press, 1996.

De ce un război mondial?

În ciuda a tot ce știm, revine în permanență întrebarea legată de responsabilitatea pentru declanșarea Primului Război Mondial. Pornind de la teoriile istoriografice prezentate, cu contribuții din medii culturale diverse, studiul se va concentra pe o înțelegere proprie a argumentelor pentru declanșarea conflictului. În accepția noastră, responsabilitatea pentru Primul Război Mondial poate fi explicată prin *diplomația specifică* ce caracterizează începutul noului secol. În crize nenumărate, dintre care o reală impresie o crease cea din Bosnia, decidenții Europei observaseră cât de puternic poate zdruncina o cedare în fața adversarului. Liderii nu au optat pentru cursul dur în 1914 pentru faptul că voiau în mod expres să manifeste o poziție de forță ci pentru că aveau convingerea că de rezistență în fața celorlalți depindea supraviețuirea statelor lor. Serbia simțea că supraviețuirea sa depindea de blocarea influenței Vienei în Balcani, Austro-Ungaria depindea de stoparea tendințelor de subminare sârbe, Germania depindea de suprimarea tendinței ruse de angajare în politica europeană ca preludiu al revărsării armatelor sale, Rusia depindea de stoparea asediului vienez asupra lumii slave, Franța depindea de menținerea alianței cu Rusia împotriva Germaniei, iar Marea Britanie de menținerea unui echilibru de forțe pe continent. Decidenții europeni, rațional dar și emoțional, au considerat că doar planurile concrete și poziția fermă pot salva națiunea lor.

Evenimentele de la Sarajevo din 28 iunie 1914 n-au reprezentat un moment de turnură în politica europeană prin însăși crima comisă asupra prințului moștenitor al tronului Austro-Ungariei. Lideri politici europeni fuseseră uciși și înainte de această tragedie din capitala Bosniei. În iulie 1914, asasinatul a declanșat dorința decidenților de crea o criză „imposibil de gestionat”, ca preludiu pentru un război. Cu planuri de angajare a statelor lor într-un conflict, au considerat orice pas înapoi drept catalizator dezastrului. Acest aspect este magistral surprins de evoluția presei. În după-amiaza zilei de 28 iunie au fost vândute suplimente ale ziarelor în care se anunța uciderea moștenitorului tronului Austro-Ungariei. Pentru câteva zile a fost agitație pe străzi și s-au format grupuri de persoane în jurul locurilor unde se vindeau ziare. Însă această stare de presiune s-a aplanat rapid, „după prima săptămână din iulie nu mai exista nici o mențiune din partea ziarelor în privința relațiilor externe austro-sârbe.”⁴³ Liderii însă, nu voiau să rateze acest moment nu din respect pentru reformistul arheduce austriac ci pentru că ar fi pierdut chiar ocazia pe care o așteptau.

Criza generată de crima de la Sarajevo a fost privită ca fiind ultima șansă a Austro-Ungariei de a-și menține poziția dominantă în Balcani. Pentru Austro-Ungaria, conflictul cu Serbia era atât de important încât nimic nu primea o atenție mai mare în calculele de la Viena. Practic, Serbia devenise principala forță de opoziție a intereselor Dublei Monarhii, după secole în care Imperiul Otoman jucase acest rol. Un eșec diplomatic al Dublei Monarhii ar fi determinat un efect de agresiune din partea Serbiei, prin care Viena urma să fie supusă la presiune până la

⁴³ Jeffrey Verhey, *op. cit.*, p. 1.

dezmembrare iar slavii aveau să fie liberi. Nici la Belgrad, nici la Viena nu se putea concepe o cedare în fața celuilalt. Un război era o opțiune mai costisitoare și cu consecințe incalculabile dar cu siguranță mai bună decât o umilire diplomatică de proporții. Iar Austro-Ungaria a fost prima care a deschis focul.

Sub aceste coordonate, dintre nenumăratele cauze luate în discuție de autori, sub diverse interpretări și influențe, analiza noastră va readuce în atenție trei argumente importante ale istoriografiei. Nu ne propunem să retrăsăm cauzele sau să reluăm fiecare moment cheie al crizei din iulie, ci ne vom concentra pe aspecte mai puțin reliefate ale literaturii de specialitate, dar cu un impact important în tabloul înțelegerii gradului de responsabilitate.

O sumă de cecuri

Factorul declanșator al evenimentelor din iulie 1914 nu a fost nici la Berlin și nici la St. Petersburg. Prințul moștenitor al tronului Austro-Ungariei a fost ucis la Sarajevo, în provincia controlată de Viena. Însă atât St. Petersburgul, cât și Berlinul au considerat de datoria lor implicarea în acest diferend. Decidenții germani, de la împărat până la liderii militari și-au manifestat susținerea pentru celălalt stat germanic, în timp ce membrii unității de decizie a Rusiei au considerat că este datoria lor să susțină cauza fraților sârbi, puși în fața amenințării germanice. În perioada de până la Primul Război Mondial, Ministerul de Externe condus de Serghei Sazonov a ținut în frâu pornirile slavofilismului ce păreau din ce în ce mai greu de controlat. Ministrul de Externe al imperiului chiar își manifesta dezgustul pentru presiunea la care era supus din partea celor ce militau pentru o mai puternică intervenție rusă și pentru decadența Occidentului. Sazonov a reprezentat ideea de moderație în politica rusă, ceea ce părea mai degrabă un curent ce lupta împotriva tendinței. După 28 de ani petrecuți în afara țării, Sazonov afirma la întoarcerea sa în Ministerul de Externe de la St. Petersburg: „Dragostea mea pentru Patrie a fost unul dintre principiile morale ale existenței mele, însă m-am ținut departe, în acest timp, de acest fetișism național ce disprețuia în mod injust străinătatea, cultura și influența acesteia.”⁴⁴

Însă când esența politicii ruse în Balcani, existența Serbiei, ca o contrapondere la infiltrarea Austriei în acest spațiu, stătea în decizia de a interveni, curentul slavofil și guvernul au început să meargă în același sens. Sprijinul de care Sazonov i-a asigurat pe decidenții de la Belgrad, prin vocea Ministrului rus Hartvig, puternic militant al legăturii slave dintre cele două popoare, în fața unei agresiuni a Austro-Ungariei, poate fi considerat un *cec în alb* slav, similar cu cel dintre imperiile germanice.⁴⁵

În plus, Franța poate fi responsabilă în aceeași măsură pentru acest diferend *balcanic*. Este la fel de adevărat că în timpul crizei din iulie, Franța nu a manifestat

⁴⁴ Serghei Sazonov, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁵ Este vorba despre angajamentele pe care împăratul Germaniei și cancelarul le-au oferit trimișilor Austro-Ungariei pe 5 și 6 iulie 1914 cu privire la un eventual atac al Vienei asupra Belgradului. Aceste angajamente prevedeau întregul suport al Germaniei, având în vedere legătura dintre cele două imperii germanice.

constrângere la St. Petersburg. Cineva poate foarte ușor să inculpe Germania pentru cecul în alb acordat Austro-Ungariei fără să menționeze că rușii aveau un asemenea angajament din partea Franței. De fapt, Parisul a fost capitala europeană cea mai puțin afectată de problematica responsabilității în literatura de specialitate. Franța nu a fost exonerată de culpabilitate dar a fost tratată ca fiind ultima în tot calculul războiului. Sprijinul acordat Rusiei are o importanță deosebită. Altfel spus, fără francezi, rușii nu ar fi luptat. Iar fără ruși, sârbii ar fi trebuit să se conformeze. Așadar, permanenta reiterare a consecințelor garanției germane pentru Viena a tins să elimine din responsabilitatea Franței în acest sens.

Un test al alianțelor

Aici intervine argumentul alianțelor, istoriografia prezentând în cele mai multe lucrări structura înțelegerilor dintre statele europene înainte de declanșarea războiului. Ceea ce propunea sistemul de alianțe creat de Puterile europene era chiar o alimentare a escaladării unui conflict. Printr-un calcul asumat, nicio Mare Putere nu putea demara un conflict în Europa fără ca celelalte să nu intervină. Ca Mare Putere, devenea o necesitate alierea forțelor, în condițiile în care niciun stat nu se simțea în siguranță. Chiar și Marea Britanie, cu imperiul său colonial uriaș, în ciuda tendinței izolaționiste, a devenit din ce în ce mai prinsă în jocul înțelegerilor. În ceea ce privește statele mici, toate au simțit nevoia de a se ralia la una dintre aceste două blocuri, sau măcar să simpatizeze cu unul dintre acestea. Având inamici la graniță sau pretenții teritoriale, noile state din Balcani nu puteau rămâne în afara liniei generale. Lecția cea mai bună o oferise Grecia în timpul Conferinței de la Londra după Primul Război Balcanic, când nu era legată de nicio Putere, dar nici nu a fost susținută de nimeni. Glasul statelor mici ar fi putut deveni auzite doar prin portavocea unei Mari Puteri.

Însă Primul Război Mondial înseamnă mai mult decât sistemul de alianțe între statele europene. De fapt, alianțele au fost atât de sigure încât au dus la escaladarea conflictului, însă nu atât de ferme încât să-i facă pe ceilalți să se gândească de două ori înaintea unui demers. Astfel, o mare parte a analizei a fost atribuită Marii Britanii întrucât nu a reușit să facă intențiile sale clare încă din primul moment al crizei, când încă se putea găsi o altă soluție. O manifestare britanică fermă împotriva Germaniei, prin care să demonstreze decizia de a merge la război în cazul în care una dintre aliatele sale, Franța și Rusia ar fi atacate, ar fi determinat o analiză mai atentă a opțiunii pentru război din partea decidenților de la Berlin. Neclaritatea în ceea ce privește coeziunea alianței este demonstrată, chiar pe 25 iulie, de Sazonov. Ministrul de Externe era conștient că Rusia avea nevoie vitală de susținerea celor două Puteri occidentale în ceea ce părea a fi cea mai mare provocare a istoriei recente. Cu un gest reflex, Sazonov îi scria ambasadorului rus la Londra: „În cazul unei agravări a situației... noi contăm pe Anglia că se va alătura Rusiei și Franței în demersul lor de a menține pacea.”⁴⁶

⁴⁶ *Le livre orange russe, Les Pourparlers Diplomatiques, 10/23 juillet – 24 juillet/6 aout...*, p. 33.

În spațiul german, decizia britanică târzie de a interveni în favoarea Franței, într-un eventual război, l-a lovit pe cancelar ca o ghiulea de tun. În aceasta constă și principalul argument al responsabilității britanice. Ambasadorul britanic la Berlin îi scria secretarului Afacerilor Externe Sir Edward Grey, după răspunsul Marii Britanii de refuz al neutralității. Nota atunci ambasadorul britanic: „L-am găsit pe cancelar foarte agitat.” Dorindu-și asigurarea neutralității britanice înaintea oricărei acțiuni militare a Puterilor Centrale, Bethmann-Hollweg trebuia să pregătească toate mijloacele pentru a întoarce decizia Londrei împotriva ei. Astfel, cancelarul acuza Marea Britanie că:

...mergea la război împotriva unei națiuni apropiate, care îi dorea doar binele... ceea ce am făcut este de neimaginat; e comparabil cu lovirea pe la spate a unui om ce se luptă cu doi atacatori. A ținut să acuze Marea Britanie pentru toate evenimentele teribile ce vor urma.⁴⁷

Locul sub soare

Un alt argument prezent în istoriografie este cel al imperialismului, cu precădere cel german, cunoscând dezvoltarea maximă prin teza Fischer. Nevoia acută a statelor puternice, cu o flotă care să permită controlul rutelor comerciale și deplasarea rapidă în diferite zone ale globului a reprezentat o temă recurentă în analiza cauzelor Primului Război Mondial și a deciziilor liderilor de a merge la război. Interesele coloniale au apărut în multe volume ca fiind sursa declanșatoare a conflictului, iar Germania, ultimul dintre imperii angajat în această înșfăcare globală, nu mai avea loc la masă. Weltpolitik, linia politică de orientare a imperiului, demarată de Wilhelm al II-lea, după eliminarea lui Bismarck din centrul unității de decizie, pretindea pentru Germania *locul său sub soare*. În sensul său ultim, rețușarea sistemului se traducea prin război, dacă ar fi fost necesar.

Însă cât de mult avea nevoie Germania de război în 1914, pentru a-și asigura interesele imperiale? Era aceasta nevoie primară a Reichului sau pacea ar fi avantajat-o? Este adevărat că exponenți ai pangermanismului precum generalul von Bernhardi considerau că „războiul e tocmai expresia cea mai înaltă a voinței de civilizație și idealismul face din el o necesitate.”⁴⁸ Iar în 1911, într-o conversație privată, Heinrich Class, liderul pangermanistilor, a insistat pentru un război preventiv. Partenerul său de conversație era Hugo Stinnes, cel mai agresiv industriaș german și o figură importantă în industria de oțel. Stinnes, conștient de progresul pe care îl înregistra sectorul de producție considera că după „3-4 ani de dezvoltare în pace”, Germania urma să devină „fără discuție stăpânul economic în Europa.”⁴⁹ Și nu doar în Germania, ci peste tot în Europa, oamenii de afaceri erau

⁴⁷ Rodney Carlisle, *Eyewitness History World War I*, New York, Facts On File, Inc., 2007, pp. 26-27.

⁴⁸ Mircea Popa, Lucia Popa, *Primul Război Mondial 1914-1918 texte și documente*, București, 1981, pp. 92-93.

⁴⁹ Richard Hamilton, Holger Herwig, *Decisions for War, 1914-1917...*, p. 16.

printre cei mai puternici suținători ai păcii, subliniază Joachim Remak.⁵⁰ După cum arată A. J. P. Taylor, pacea, cel mai probabil, i-ar fi adus Germaniei supremația în Europa în câțiva ani, nu războiul. Acest lucru a fost împiedicat de poziția diplomației sale și chiar de concepția mentală a oamenilor întrucât „s-au antrenat singuri, psihologic pentru agresiune.”⁵¹

În fond, care erau motivele pentru care Germania, un stat care în câțiva ani avea să domine economic continentul, s-ar fi angajat într-un conflict? De ce ar fi riscat germanii cursul favorabil pe care se înscrieseră pentru a produce o schimbare ce nu știau unde ar fi dus? Rațiunile pentru care imperiul s-ar fi implicat într-un conflict, menționate în istoriografie, au ținut de necesitatea goanei pentru puterea mondială, purificării națiunii prin război, cursa pentru colonii și inevitabilitatea desfășurării unui război continental în condițiile conturării a două tabere adverse pe continent. Acest studiu consideră mai importante următoarele rațiuni în asumarea războiului pentru unitatea de decizie a Imperiului German:

În primul rând, Imperiul German resimțea o acută presiune în ceea ce privește Rusia, și nu prin prisma alianței cu Franța ce și-ar fi dorit recăpătarea provinciilor Alsacia și Lorena, ci prin însemnătatea unei politici active a St. Petersburgului în afacerile europene. În ceea ce privește Franța, nu poate fi demonstrat că la Paris se plănuia un război împotriva Germaniei pentru a recăpăta cele două provincii. Lupta pe două fronturi fusese dintotdeauna coșmarul planificatorilor germani însă pericolul real venea din est, când la un moment dat un număr covârșitor de soldați ar fi mărșăluit spre Berlin. O întoarcere a Rusiei în Europa după ce campania asiatică se încheiase, provoca o presiune deosebită. Germanicii ar fi fost subiectul a numeroase evenimente care să le submineze încet poziția până la o eventuală lovitură finală a slavilor pe continent. Însă și Rusia, la rândul său, resimțea o presiune care o amenința din interior, lucru ce o determina să devină prezentă pe plan extern. Lecția crizei din Bosnia a fost extrem de importantă pentru liderii ruși întrucât au înțeles că nu atât statutul de Mare Putere, cât însăși integritatea statului, depindea de o politică fermă. Acest aspect este surprins în octombrie 1912 de Baronul Beyens, ministrul Belgiei la Berlin, într-o telegramă către M. Davignon, Ministru Afacerilor Externe al Belgiei: „un dezastru sau un simplu eșec în Europa ar fi la fel de demoralizator precum înfrângerile din Extremul Orient. Ar reprezenta semnalul pentru o revoluție socială ce se înarmează în umbră și amenință tacit Tronul Țarilor.”⁵²

Liderul diplomației ruse, Sazonov era conștient de importanța pe care o poziție fermă o are, astfel încât în cadrul vizitei din România din preajma declanșării conflictului, îi admitea lui Brătianu:

⁵⁰ Joachim Remak, *op. cit.*, p. 354.

⁵¹ A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p 528.

⁵² *Documents diplomatiques 1905-1914. Lettres adressees par le Ministres et Charges d'Affaires de Belgique a Berlin, Londres et Paris au ministre des Affaires Etrangeres a Bruxelles*, Berlin, E. S. Mittler et fills, 1915, p. 140.

O ciocnire armată între Rusia și Austro-Ungaria din inițiativa Rusiei o pot concepe numai în cazul când din cauza chestiunii albaneze sau sub un alt pretext, Austria ar intenționa să atace Serbia, urmărind să cauzeze acestui regat un detriment considerabil, față de care împrejurare, noi, probabil nu am putea rămâne indiferenți⁵³ Imediat, Brătianu a ținut să releve faptul că este și în interesul României ca Serbia să nu fie slăbită în politica europeană.

În al doilea rând, este vorba despre rolul important pe care Austro-Ungaria îl juca în politica germană. Am considerat simbioza austriaco-germană decisivă în înțelegerea crizei din iulie și a politicii Berlinului. Germania avea nevoie de o politică activă în Balcani și de un aliat pe un continent de adversari, în timp ce Austro-Ungaria avea nevoie de un colac de salvare a situației în care se afla. Unii dintre liderii germani s-au raportat lucid la întreaga situație. Arthur Zimmermann, vocea secundară a Ministerului de Externe, a afirmat că dacă trebuiau luate măsuri împotriva Serbiei, acestea trebuiau luate imediat, fără să permită interferența demersurilor diplomatice, din cauza cărora s-ar fi pierdut un „timp prețios”.⁵⁴ Cu toate piedicile cadrului legislativ al imperiului, acesta i-a declarat plenipotențiarului bavarez la Berlin că o susținere fără echivoc a Austriei în campania împotriva Serbiei ar putea produce efecte secundare. Când a fost pus să explice ce înseamnă aceste efecte, a afirmat într-o manieră trașantă: „război cu Rusia.”⁵⁵

În memoriile sale, Bethmann – Hollweg amintește în numeroase rânduri pericolul slav și efectul dezastruos pe care o politică lipsită de energie a Germaniei le-ar fi produs; „am fi putut răspunde la această întrebare prin sacrificarea Austriei? Dacă Austria s-ar fi prăbușit, lumea slavă și-ar fi asigurat succesul pentru secole.”⁵⁶ Desigur, simbioza nu era una perfectă, mai ales în ceea ce privește aspectul militar în condițiile în care planurile de război german și austriac se puneau în aplicare în mod separat, întrucât „faptul că Austro-Ungaria și Germania au eșuat în crearea unui plan politico-strategic de război până în 1914 nu poate fi pus la îndoială.”⁵⁷

În final, militarismul și calculele germane au creat un paradox. Cu toate că depindea, într-un viitor conflict, prin prisma calculelor de război, de fiecare oră ce trecea, Germania a fost ultima dintre Puterile continentale care a decretat mobilizarea. După ce i-a transmis lui Sazonov nota prin care era informat că Imperiul German și cel Rus intrau în război unul împotriva celuilalt, ambasadorul german la St. Petersburg, contele Pourtales a mers spre fereastră, a izbucnit în lacrimi și a afirmat „n-aș fi crezut niciodată că voi pleca din Petersburg în aceste condiții”.⁵⁸

⁵³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Constantin Diamandy, dosar 29/1914, f. 5.

⁵⁴ Luigi Albertini, *op. cit.*, p. 148.

⁵⁵ Richard Hamilton, Holger Herwig, *Decisions for War, 1914-1917...*, p. 84.

⁵⁶ Theobald von Bethmann-Hollweg, *op. cit.*, p. 117.

⁵⁷ Holger Herwig, *Disjointed Allies: Coalition Warfare in Berlin and Vienna, 1914*, în „The Journal of Military History”, vol. 54, nr. 3, 1990, p. 277.

⁵⁸ *Documents diplomatiques secrets russes 1914-1917...*, p. 52.

Concluzii

Cu o istoriografie ce se mărește, la aproape 100 de ani de la tragedia de la Sarajevo, cu zeci și sute de studii în fiecare an, chestiunea responsabilității rămâne una dintre temele de interes major pentru literatura de specialitate. Liniile urmate de cercetători au adus contribuții importante iar argumentele încearcă să aducă lumină într-o lume ce pare prinsă în umbră. Chiar și în condițiile a zeci de mii de lucrări dedicate subiectului, rămân întrebări fără un răspuns clar iar cele ce păreau deslușite primesc noi interpretări ce măresc nota de mister.

Ca urmare a acestei cercetări, se ridică întrebări cu privire la teama resimțită de decidenții europeni și cât a contat aceasta în deciziile asumate în iulie 1914. Așadar cât de mult a contat senzația de frică pentru un alt tip de război? În ciuda analizei lucide a unor lideri cu privire la posibilitatea declanșării unui război generalizat, rămâne neclar cât de mult s-au temut aceștia pentru familiile sau statul lor. Un exemplu în acest sens, Bethmann – Hollweg, în iulie 1912, în timp ce-i arăta ambasadorului Hans von Flotow parcul reședinței sale, se întreba, vizibil afectat: „dacă să mai planteze alți copaci; oricum rușii vor ajunge acolo în câțiva ani.”⁵⁹ Discursul anti-rus avea în permanență susținere în forurile politice. Cu toate că a fost acuzat că recurgea la vechiul plan de blamare al Rusiei, nu reprezenta oare o opinie ce depășea discursul obișnuit?

Aspectul uimitor în ceea ce privește criza din iulie 1914 este însăși asumarea cu care liderii europeni au mers la război. Considerau posibilitatea unui război atât decidenții din Berlin sau St. Petersburg dar și din Belgrad, Viena, Paris sau Londra. Dar acești liderii aveau convingerea că lupta se dă pentru supraviețuirea statului lor. Astfel, nu au fost dispuși să exercite o presiune reală în sensul evitării conflictului, contrar multor referiri în corespondența diplomatică la eforturile pe care le făceau. Mai mult, cele două războaie din Balcani ce se desfășuraseră în anii precedenți demonstraseră că un conflict modern între mai multe state nu trebuia neapărat să angreneze decât pe cele direct interesate. De fapt, argumentul pe care cei mai mulți decidenți îl aduceau, al constrângerilor și al consecințelor incalculabile, al războiului european, era practic o parte a *diplomației specifice* mai degrabă decât propriile convingeri. Iar pentru unii, dacă totuși avea să se ajungă la război, atunci, poate chiar era momentul potrivit.

⁵⁹ Richard Hamilton, Holger Herwig, *Decisions for War, 1914-1917...*, p. 76.